

Helena Janišová: Zdeněk Ullrich. Příspěvek k dějinám československé sociologie let 1945-1949

Praha, SLON 1998, 139 s.

Útlá kniha Heleny Janišové, kterou vydalo roku 1998 nakladatelství SLON, patří k těm nemnoha publikacím, které se zabývají osudy české sociologie v onom krátkém, podivném a vzrušeném období let 1945 až 1949. I když se autorka věnuje především myšlení a aktivitám jednoho z aktérů této doby, Zdeňku Ullrichovi, podařilo se jí zachytit, i když v úsporné a někdy až příliš stručné podobě, mnohé z atmosféry těch zlomových čtyř poválečných let na Fakultě filozofie Univerzity Karlovy. V osudech jednoho oboru a lidí s ním spojených – učitelů i studentů – se jakoby zreadlil nadšení, aktivita a tragika, které byly vtěsnány do tohoto krátkého období historie pražské univerzity.

Na knize je cenné autentické zaznamenání základních reálií a událostí spojených s pokusem obnovit po šestiletém přerušení tradici pražské sociologické školy z meziválečného období. Z textu jsou rovněž cítit dvě skutečnosti, jež mají obecnou platnost. Nejsou jen výrazem subjektivní reflexe autorky o době, kdy sama studovala. Vyjadřují to, co vnímala velká část mladých lidí po válce, kteří začali studovat. Pokud jde o studenty sociologie, bylo to na prvním místě velmi jasné chápání sociologie jako angažované činnosti, která by se ovšem opírala o hlubší poznání soudobých společností a o kritické myšlení. Stovky lidí, kteří zaplňovali posluchárny, Lucernu, ale i cirkusové stany, kde přednášeli sociologové a filozofové, zapisovali sociologii v úsilí lépe rozumět tomu, co se stalo, ale zejména ve snaze rozumět světu, který se začal v druhé polovině 40. let formovat. Tomu do značné míry odpovídala skladba přednášek ze sociologie. Vedle obligátních „nástinů“ „přehledů“ informujících o obsahu oboru, to byly přednášky o válce a revoluci a o soudobé společnosti. A byl to právě Zdeněk Ullrich a Josef Král, kteří nejvíce chápali tento zájem studentů, i když i u ostatních učitelů katedry byla tato společenská angažovanost patrná.

Druhou skutečností, kterou lze vyčíst z knížky Heleny Janišové, je velký vliv osobnosti učitelů na studenty. Souhlasím s autorkou

v tom, že ona malá skupina lidí, která učila sociologii v letech 1945-1949, byla tvořena lidmi, o kterých lze bezpochyby říci, že to byly osobnosti v pravém slova smyslu. Všichni byli „lidé I. Československé republiky“ a kladli velký důraz na intelektuální kvalitu své práce. Mnozí z nich, dříve než se stali vysokoškolskými učiteli, pracovali v neakademických institucích, např. na Státním úřadu statistickém, jako právě Zdeněk Ullrich, Otakar Machotka a Antonín Boháč. Statistickou práci však od samého počátku kombinovali s psaním článků o otázkách sociologie a české společnosti. Měli také rozsáhlé kontakty se zahraničím a nezapomínejme na to, že žili v zemi, jejíž dva prezidenti byli rovněž sociologové. Všichni, kdo tehdy poslouchali jejich přednášky, cítili, že se snaží přenést do odlišné a turbulentní doby poválečných let intelektuálně seriózního ducha první republiky. To neznamena, že by byli k minulosti nekritičtí. Věděli, že jedno z období moderních českých dějin končí, ale odmítali vzdát se standardů dobré profesionální práce.

Helena Janišová rozdělila knihu do 4 částí, z nichž nejrozsáhlejší první dvě jsou plně soustředěny na život, dílo a význam Zdeňka Ullricha. Třetí část se zabývá dalšími členy katedry sociologie Filozofické fakulty UK v poválečných letech a konečně čtvrtá část stručně popisuje osudy učitelů a studentů sociologie na této fakultě po komunistickém puči roku 1948. Kniha je uzavřena pozoruhodnými přílohami, které zahrnují seznam publikací Zdeňka Ullricha – bohužel neúplným – dokumenty týkajícími se jeho habilitace, ale i dokumenty o odejmutí docentury a práva vyučovat na univerzitě. S pocitem smutku a rozpaků čtenář těchto dokladů zjišťuje, že jak na protokolech týkajících se habilitace Zdeňka Ullricha, tak i na sdělení o zproštění všech jeho činností na Filozofické fakultě UK, se objevuje jméno J. B. Kozáka, výborného pedagoga a profesora filozofie, který se po válce vrátil z šesti let exilu v USA do Prahy. To byl jeden z příkladů tragického osudu dvou mužů, z nichž jeden byl v roce 1948 děkanem fakulty a druhý nesmlouvavým kritikem komunistické teorie i praxe. Jeden se snažil zachránit co se dalo, a proto dělal ústupky, a druhý jasnozřivě viděl, že se zachránit nic nedá a rozhodl se emigrovat. Získal práci v Egyptě a přednášel na Alexan-

drijské univerzitě, ale brzy, tj. roku 1955, zemřel v nedožitých 55 letech. A protože emigroval, Akademický senát Univerzity Karlovy ho potrestal „odnětím *veniae docendi* navždy“. Podepsán pod tímto dokladem je velký muž české vědy, Jan Mukařovský.

Předností Heleny Janišové je, že všechny tyto události popisuje civilním způsobem. Doufá – a o tom si nejsem jistý –, že čtenář si sám udělá názor na dobu a její aktéry. Soustřeďuje se zejména na dílo Zdeňka Ullricha, jehož přednášky v letech 1945 až 1948 poslouchala a s jehož staršími pracemi se důkladněji seznámila při práci na knize. A i když soudím, že českou sociologii dříve nebo později čeká diskuse o jejich peripetiích po roce 1945, a zejména roce 1948, akceptuji v této recenzi přístup autorky, která neanalyzuje vývoj na Filozofické fakultě UK v širších souvislostech.

Profesor Král mně při jednom rozhovoru, kdy jsme probírali „starou katedru“, řekl, že považoval Zdeňka Ullricha za nejnadanějšího z mladší generace. Zdůrazňoval jeho snad až příliš široké zájmy a jeho rozsáhlé vzdělání, ale také jeho sociologickou originalitu a stylistickou zručnost. To je ostatně zcela patrné z recenzované knihy. Janišová, až na jedno nepochopitelné a téměř neomluvitelné opomenutí, uvádí správně všechna hlavní témata, kterých se Ullrich dotkl. Jejich pouhý výčet je působivý: vztah statistiky a sociologie, role empirických metod, zejména dotazníku v sociologii, současný stav a dějiny sociologie, zejména francouzské, sociální struktura soudobých společností, zejména české, otázky sociální stratifikace a mobility, role sociálních elit, dědění povolání a výzkumu středoškolských profesorů, sociologie mládeže, komponentální metoda jako nástroj sociologie, moderní rodina, otázky chudoby, sociologie města a zejména procesy poměšťování okolí velkoměsta, moderní sociální psychologie, problém ideologie, válka a revoluce.

Nerozumím však tomu, proč se autorka jak v textu, tak i v seznamu publikací Zd. Ullricha vůbec nezminila o pozoruhodné a syntetické práci, kterou napsal Ullrich během 2. světové války a jejíž první část vyšla v roce 1947 pod názvem *Osvobození práce*. Kniha je soustavným a živým sociologickým výkladem vývoje názorů na práci především v evrop-

ských dějinách a je dobrým příkladem historické sociologie. Její úroveň si nic nezadala s podobnými pracemi, které vyšly v té době i později na Západě. I dnes, kdy se práce a názory na ní tak dramaticky mění, stojí zato přečíst si ji.

Janišová nedocenila rovněž dostatečně význam díla o poměšťování pražského okolí. Je pravděpodobné, že čerpala svůj výklad o tomto výzkumu ze dvou článků o morfologii a obyvatelstvu zkoumaných obcí, které vyšly roce 1936 v *Sociálních problémech*. časopisu pražské sociologické školy. Neměla pravděpodobně k dispozici soubornou studii vydanou roku 1938 pod názvem *Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung*. Tam by byla zjistila, o co podstatnější byl podíl Ullrichův na celém výzkumu a na syntéze výsledků, než se sama domnívala. Na konci citované publikace je Ullrichova shrnující kapitola, obsahující obecné závěry. To je mimořádně silný text, který mimo jiné ukazuje na to, jak dobře znal Ullrich práce Chicagské školy urbanistické sociologie a jak blízká mu byla „human ecology“ této školy. Ullrich však obohatil humánní ekologii o kulturně antropologický pohled: poměšťování nechápal pouze jako strukturální, morfologickou změnu, nýbrž také jako změnu způsobu života a hodnot. Tato práce a některé další z té doby, pak vedly autora známé knihy *The West European City* (1951) R. E. Dickinsona ke konstatování, že Češi byli jedni z prvních, kteří ověřovali Burgessovu teorii koncentrických ekologických zón na evropském velkoměstě již ve 30. letech. I to svědčí o významu Ullrichových aktivit. Na tyto souvislosti měla autorka čtenáře upozornit. Myslím, že práce o poměšťování pražského okolí patří k tomu nejlepšímu, co vzniklo v české sociologii první poloviny tohoto století.

Uceleně a výstižně jsou v knize Heleny Janišové zpracovány partie zabývající se metodologickými otázkami, výzkumy chudých rodin v Praze, středoškolských profesorů a pojetím výuky sociologie, jak je chápal Ullrich. Cenné jsou také krátké medailonky o spolupracovnících Zdeňka Ullricha. Zejména výklad o prof. Josefu Královi je zdařilý. Janišová ukazuje, jak se tento střizlivý a věcný pozitivista projevil jako silná a statečná osobnost právě v těžkých dobách. V textu Heleny Janišové

jsem však postrádal alespoň stručnou zmínku o jeho půtkách s Arnoštem Kolmanem, vůdčí a silnou osobností marxistické filozofie poválečných let v Praze. Král si byl vědom již před rokem 1948 všech rizik své kritiky marxismu, ale nebál se a polemizoval veřejně s A. Kolmanem na velkých shromážděních Filozofické fakulty i v časopisech. Kolman se sám o J. Královi zmiňuje neutrálně ve svých vzpomínkách *Zmýlená generace – tak jsme neměli žít* v německém vydání z roku 1982. Janišová se však nezmiňuje o dvou lidech, kteří patřili do Ullrichova okruhu a které by bylo vhodné připomenout. Prvním, který už po válce jako sociolog nepůsobil, protože během války kolaboval s nacisty, byl Jan Mertl a druhým byl asistent profesora Krále, František Dědek. Mertl byl nepochybně jedním z nejpronikavějších znalců díla Maxe Webera u nás – a to ho spojovalo s Ullrichem – a německé politické sociologie vůbec. Pracoval s Ullrichem na výzkumu poměšťování okolí Prahy a na jiných projektech katedry.

Z hlediska poválečného vývoje pražské sociologické školy byl významnou postavou František Dědek. Bez něj by neexistovalo sdružení studentů sociologie a časopis *Kruh*, který je spojoval. Katedra komunikovala s Pitirimem Sorokinem z Harvardovy univerzity a výsledkem bylo české vydání známé Sorokinovy

knihy *Krise našeho věku*. Překladačem a autorem doslovu knihy, kterou Sorokin věnoval Josefu Královi, byl právě asistent Dědek. A protože kniha vyšla v roce 1948, ale již po únoru, Dědek se nemohl podepsat vlastním jménem ani pod doslov, ani pod překlad. Figuruje tam pod pseudonymem František D. Ondřej. Tato epizoda dokresluje atmosféru období v roce 1948 a po něm, jak ji velmi výstižně popsala autorka v závěrečné části knihy. Ostatně tyto věci se opakovaly i po roce 1968 a jindy.

Když jsem pročítal oddíl knihy, ve kterém autorka vysvětluje, co rozuměl Ullrich komponentální metodou, uvědomil jsem si, jak byl blízko něčemu, co lze označit pojmem „raciálně analytická sociologie“, jak ji reprezentuje například Ernest Gellner. Ullrich doporučoval, aby se sociologové snažili rozčlenit sociální realitu do jasně vymezených elementárních komponentů a teprve poté zkoumali jejich vzájemné vztahy; konečným výsledkem by mohla být i konstrukce připomínající weberovský ideální typ. Co je z tohoto příkladu a z celé knihy zřejmé, je skutečnost, že česká sociologie 30. a 40. let byla v intenzivním kontaktu se světovou sociologií a byla ještě její součástí. Je zásluhou Heleny Janišové, že to svým výkladem díla a života Zdeňka Ullricha připomněla.

Jiří Musil

Numa Denis Fustel de Coulanges: Antická obec

Praha, Sofis ve spolupráci s vydavatelstvím Pastelka 1998, 392 s.

Recenze českého překladu knihy francouzského historika Numy Denise Fustela de Coulanges (1830-1889) by u některých čtenářů mohla vyvolat rozpaky a oprávněnou otázku, proč v odborném sociologickém periodiku věnovat pozornost dílu, jež poprvé vyšlo už v roce 1864, které je výrazně historické, jehož autor se za sociologa nepovažoval, na sociologické práce své doby téměř nereagoval a jež je orientováno na analýzu jedné, dosti specifické etapy dějin lidstva. Zdá se, že tyto rozpaky budou rozptýleny, uvědomíme-li si, že jde o autora, jenž byl učitelem nejvýznamnějšího francouzského sociologa, klasika světové sociologie

Émila Durkheima, o autora, jehož dílo oceňovali pro vývoj sociologie za natolik významné, že je zařadili do svých příruček dějin této disciplíny např. P. Sorokin a E. Chalupný, ale především o autora, jenž pěstoval dějepis takovým způsobem, který ho velmi přibližuje sociologickému pojetí sociální skutečnosti.

Není zřejmě náhoda, že z mnoha svých učitelů na pařížské *École normale supérieure*, kde studoval v letech 1879-1882, si Durkheim vedle filozofa Boutrouxe nejvíce vážil právě Fustela de Coulanges. Svědčí o tom skutečnost, že každému z nich věnoval jednu část své doktorské disertace z roku 1893. Boutrouxovi část psanou francouzsky a nazvanou *O dělbě společenské práce* a Fustelovi její latinský dodatek *Montesquieuův příspěvek ke konstituování společenské vědy*.